

a negyedik fejezetből [amelynek indítéka ott teljesen homályban marad], ahol a csizma nélkül, meztláb hátrahagyott lábnyomai a pajtába, a kötélben lógó férfihoz vezettek. Vagyis a „kötelék” kifejezésbe ez a baljós, tragikus árnyalatot magán hordó asszociáció íródik bele, még inkább kidomborítva „a hűség kötelékei” jelentőségét, potenciális magyarázatot adva Severin Spiridon öngyilkossági hajlamára. Újabb pregnáns példája ez a fejezetközi motivikus kapcsolat a Bodor-regény kimondatlansági struktúrájának, amely kimondatlanban nagyon is potenciális jelentések kísértének, köszönhetően a motivikus-lexikális asszociatív egymásrautalások, ismétlődések gazdag hálójának.

A lábnyomok jelei tehát teljesen különböző, adott esetben mégis összetartozó jelentéseket rajzolnak ki virtuálisan a táj elemein, és áttételesen azt sugallják, ennek az atmoszferikus dimenzióban és effektusokban gyökerező környezeti poétikának nem utolsó sorban az emberi fenyegetettsége vagy vulnabilitása a tétje, legyen szó Borcan ezredes tunguz nátha okozta haláláról, Severin Spiridon öngyilkossági kísérletéről, Elvira és Severin Spiridon házastársi kötelékének, intimitásuknak megbontásáról vagy éppen az ezzel konkuráló (noha talán csak Andrej nézőpontjából ilyennek minősülő) intimitás [a tájjal való intimitás is!] mint pusztán élet pillanatnyiságáról, törekenységéről – mint a humán létmód ambivalens esélyéről eme fenyegetettségek közepette. Ezzel pedig olvashatóvá válna a mű címének lehetséges jelentése is: „*Sinistra* körzet”.

Smid Róbert

Egy körzet természetrajza

ZOOPOÉTIKA BODOR ÁDÁM REGÉNYTRILÓGIÁJÁBAN

Bodor Ádám regényeinek recepciójában az utóbbi évekig két markáns értelmezési irány képviseltette magát. Az egyik a körzet szabályozottságát elsődlegesen nyelvi kérdésként értve párhuzamosan tárgyalta az interkulturális identitás beírását és a széttartó elbeszélői pozíciókban a [mítoszokkal szemiotikailag rokonítható] kollektív történetek elbeszélhetőségét úgy, hogy azzal a személyes éntörténet megírhatóságát is problematizálta.¹ A másik pedig inkább húzott a politikaiként azonosítható diszkurzív tematikák felé, a double entendre, a nyilvánosság és elrejtettség dialektikája vagy az intimitás ilyen viszonyok közötti lehetőségeit vizsgálva a szövegekben.² Ezt egészítette ki, hogy néhány értelmező kezén a mágikus realizmus sajátos közép-európai változata³

1 Lásd ehhez: Bengi László, *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása = Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. Scheibner Tamás – Vaderna Gábor, L'Harmattan, Budapest, Kolozsvár, 2005, 114–31.; Kovács Béla Lóránt, *Etika és poétika között = Uo.*, 146–62.; Márton László, *Az elátkozott peremvidék*, Holmi 1992/12., 1873–1880.

2 Lásd ehhez: Scheibner Tamás, *A rezervátum boldogsága. Elbeszélői identitás, cinikus ironia és groteszk a Sinistra körzetben = Tapasztalatcsere*, 163–74.; Bánai Éva, *Térképzetek, névtérképek, határidentifikációk*, Komp-Press, Kolozsvár, 2011; Dánél Mónika, *Érzékek természete, közvetített természet a Sinistra körzetben. Haptikus befogadás – szagok nyomába*, Híd 2012/3., 45–53.

3 Ide sorolható az a bizonyos, Örkényétől merőben különböző bodori groteszk is, amely leginkább csak hatástörténetileg igazolható, például Szabó Róbert Csaba [vö. Bánai Éva, *Fordulat-próza. Átmenetnarratívák a kortárs magyar irodalomban*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016, 110.] vagy Papp-Zakor Ilka könyveiben [vö. Smid Róbert, *Hátrahagyottak = Uó, A grammatika*

derengett fel,⁴ illetve ennek mutációja is megszületett, amikor a nem természetes narratológiával hozták a regényeket összefüggésbe.⁵

A Bodornál hemzsegő állatok azonban meglehetősen kevés figyelmet kaptak a recepcióban, az értelmezések a legritkább esetben tértek ki azok jelenlétére, akár csak egyszerű allegorizisként olvasva őket, mint ember és állat egymásba játszását vagy a szereplők elállatiasodását.⁶ Ugyanakkor az állatok figurációja a regényekben túlmutat a szimbólumléten, sőt éppen a nyelvi megalkotottságuk biztosította agenciájukkal feszülnek neki mindenfajta feltételezett és a szimbólumot jellemző organicitásnak és eltárgyasításnak.⁷ A zoopoetikai megközelítés ennél fogva nem csupán az állat nyelvben és nyelv általi megképződésére fókuszál, hanem arra is, hogy az állattal szemközt miként formálódik a nyelv,⁸ vagyis hogy az állatok szerepeltetése mindig magában hordozza a metafikcionalitás ígérését is.

Az irodalomban az állatokra koncentrááló kutatási irányzat (literary animal studies) egyik alapvetése, hogy az állat különböző módokon, de mindig a határral szembesíti a befogadót:⁹ azzal, amelyik empirikus volta és nyelviileg megragadható figurája között feszül; egyáltalában az állat nyelvi megragadhatóságával, amely bekerítésként is érthető [például domesztikáló karámba zárásként, az embert vagy a többi állatot fenyegető állat elkerítéseként, illetve ennek fonákjaként, hogy a bekerített-karanténba helyezett animálizálódik stb.]; vagy az állat beszédre foghatósága és elnémitása között húzódo határral. Ily módon az irodalmi állatok arra is rámutatnak, hogy a határ nem egy és oszthatatlan,¹⁰ ez pedig Bodornál alapvető tételekkel bír: a körzet határai egyszerre mutathatják magukat véglegesnek, illetve elvágólagosnak és befogadónak s rögzíthetetlenül terjeszkedőnek. Hovatovább éppen az állatok retorikai és diszkurzív szinten működő figurativitása teszi világossá, hogy az olyan koncepciók, mint a hatalom vagy az idegen, Bodor regényeiben ellenállnak az egyszerű fenomenalizációnak és referencializálásnak.

Bodor zoopoétikáját két irányból azonosítom regénytrilógiájában.¹¹ Az első részben a fizikai valóság törvényszerűségeinek felülírását kötöm össze az állatokkal. Vagyis azt az eseményt, amikor a döntés lehetetlensége az identitásról nem pusztán az érzékek összekeveredéséből fakad, hanem a bodori retorika szinesztetikus – vagy hogy egyik hallgatóm elmés neologizmusával éljek: sinistréziákkal teli –, ennél fogva

érzéketlensége. *Kritikák X-ről, Y-ről*, Előretolt Helyőrség, Budapest, 2020, 111–112.; Uő, *Sok a férfi, kevés a dinó*, Műút 2022/2., 94.]

4 Lásd ehhez: Doboss Gyula, *Jégcsákány és illatos balzsamok = Tapasztalatsere*, 190–196.; Kálmán C. György, *A szeméthalmok tövén = Uo.*, 197–202.; Bombitz Attila, *Pungák a szélben = Uő, Akit ismerünk, akit sohasem láttunk. Magyar prózaseminárium*, Kalligram, Pozsony, 2005, 204–255.

5 Lásd ehhez: Pál-Lukács Zsófia, *Bodor Ádám prózája és a nem naturális narratológia. Az idegen narratív formái*, doktori disszertáció, Pécs, 2017.

6 Az állatok lényegi szerepet csak Bengi László fentebb hivatkozott kritikájában, illetve Gregor Lilla, *Átalakuló testek Bodor Ádám elbeszéléseiben*, Irodalmi Szemle 2017/10., 67–79. tanulmányában kapnak.

7 Lásd ehhez: Aaron Moe, *Zoopoetics. A Look at Cummings, Merwin, & the Expanding Field of Ecocriticism*, HUMaNIMALIA 2012/2., 28–30.

8 Kári Driscoll, *The Sticky Temptation of Poetry*, *Journal of Literary Theory* 2015/2., 223.

9 Uő – Eva Hoffmann, *Introduction. What is Zoopoetics? = What is Zoopoetics? Texts, Bodies, Entanglement*, szerk. Uők, Palgrave Macmillan, Cham, 2018, 4.

10 Uo.

11 A dolgozatomban végső soron mellett érvel, hogy a *Sinistra* körzetet, *Az érsek látogatását* és a *Verhovina madarait* a zoopoetikai működés hasonlóságai és különbségei szervezik trilógiává.

a kategorikus elválasztásokat felszámoló működéséből, ami megengedi azt, hogy egy dolog egyszerre kétfajta létező is lehessen; ennek lett billoga a befogadói tapasztalatban a mágikus realizmus. A második részben az állatokat mint a tudás médiumait tárgyalom, a tudást nem pusztán érzéki bizonyossággként értve, hanem kódként és kódolásként is, az erre irányuló diskurzusban pedig az állatok chiffré-ként, vagyis temporálisan komplex, a tudás, a hatalmi és a nyelvi rendszerek határait és metszéspontjait jelző enigmákként működnek.

Állatnak nyilvánítani

A FIGURATÍV ÁLLAT

Az állat figurativitásának egyik eminens példája a tálca és a hal egymásba játszása a *Sinistra* körzetben, ami szöveggépként kezd működni, a regény több központi jelenetének metonimikus kapcsolatait megalapozva. A tálca és a hal felcserélhetőségének alakzata a vörös kakashoz kapcsolódik, akinek elnevezését az elbeszélő szólamban jelölten a mozgása és lángoló haja, illetve szakálla motiválja. Bár a szövegben az áll, hogy a „vörös kakasnak nevezett idegen”,¹² az elbeszélőn kívül senki nem artikulálja ezt a nevet: Géza Kökény kereszteli el, ám az erre vonatkozó mondat zárlatában az áll, szenvedő szerkezetben, hogy ez a „név ragadt rá” [SK 9]; amikor pedig a kakas látogatása után Andrej felkeresi Aranka Westint, az „vörös idegennek” nevezi [SK 12]. A vörös kakas nem csak a megnevezése miatt bizonytalan identitású. Egyrészt később megtudjuk, hogy álszakállt és parókát viselt, tehát a megnevezésében motiváltként beíródott jelek leválaszthatók róla, és amennyiben feltételezzük, hogy a kijelentés, mely szerint „[a] vörös kakas örökre eltűnt Dobrinból” [SK 13] megengedi, hogy őt valamely másik szereplővel azonosítsuk, aki még jelen van a körzetben – ezt erősítheti, hogy nem csütörtökön, a határnyitáskor, hanem szombaton bukkant fel először –, akkor az elnevezést kiváltó másik elem is leválik az alakjáról, ugyanis megváltoztathatta (vagy nem mímelte tovább) jellegzetes járását, azt, ami idegenként rögzítette őt.¹³ Maga a kakas idegensége a *Sinistrára* jellemző, elbizonytalanító hasonlításban íródik be, amely a zoopoétikai szólamb konstitutív elemeként van végigvezetve: a vörös kakas úgy járt, „mint aki a nem idevaló népekhez tartozik” [SK 7].

Ennek komplementere, hogy több nyelven (ukránul, románul, magyarul, cipszerül) egyaránt rosszul beszél, „és valószínűleg tisztességesen egyetlen errefele használatos nyelven sem tudott” [SK 7], ami felveti a kérdést, hogy milyen nyelven beszélnek a körzetben, ha itt az „és” érthető a kijelentés nyomatékosításaként – vagyis a nyelvek felsorolásához kapcsolóként – és additívként is, tehát hogy a felsorolt nyelvek mellett a körzetben használt nyelveken is rosszul beszélhetett. A *Verhovina madarai* felől értelmezve ezt a paradox nyelvi helyzetet, Eronim Mox szakácskönyve alapján

12 Bodor Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 2002⁴, 7. További lapszámok a főszövegben SK jelzéssel.

13 A vörös kakas járása a szöveg ritmikájának metafikciós alakzata is lehet, ha tekintetbe vesszük, hogy az állatok mozgása gyakran a szövegről leválaszthatatlan materialitásként, például meloszkként jelenik meg. Lásd ehhez: Lőrincz Csongor, *Zoopoétika. Látás, fogalom, elevenség = Uő, Hallgatag hangolások. Nyelvi események – irodalom – antropológia*, Ráció, Budapest, 2021, 217.

jelentéssé válik az az elbeszélői megjegyzés, hogy „[a] fakó réteken lépdelve, feje fölött a kavargó madarakkal, az idegen mintha nem is Ukrajnából, hanem valami régi képeskönyv lapjáról *keveredett* volna a hazai tájra” [SK 9 – kiemelés tőlem, S. R.]. Már csak azért is, mert ha Lőrincz Csongor megállapításait komolyan vesszük arról, hogy Mox szakács- és meséskönyve nem más, mint Verhovina múltjának és befejezett jövőjének története – magában foglalva a már nem jelenlévő madarakat¹⁴ [visszaolvasva a *Sinistrára*, tehát úgy a vörös kakast, mint a néha hozzácsapódó csonttollúakat] –, illetve hogy a magyar nyelv hangsúlyozottan múltbeli létező, csupán a Burszen kisasszonynak tartott felolvasásokkor a múltból visszahangzó és a fordítás szükségességével és lehetetlenségével szembesítő virtualitás, akkor a *Sinistrában* szereplő „hazai táj” a természetnek a Lőrincz Csongor által azonosított indifferenciája¹⁵ – és nem a kulturalitás [nyelv] – révén biztosítja a saját tapasztalat familiaritásának beírását.¹⁶ Ez a beírás viszont egy eleve rögzített, vagyis a képeskönyvhöz [amely ha Moxé, akkor a metalepszissel az inskripció sajátos előttiség-utániség relációinak keveredését is magában foglalja a szöveg] képestermi differenciában történik meg, amennyiben a kakas azonosíthatóságát a szöveg azzal hajtja végre, hogy kijelenti: „Sinistra lakói jobbára sötétbarnák vagy feketék, a szőkeség ritka, vörös közülük pedig *egyáltalán* nem akad. *Kivételnek* a rezervátumbeli kantinos kislánya, Bebe Tescovina számított” [SK 7 – kiemelések tőlem, S. R.]. Az „egyáltalán nem” bizonyossága és a „kivételként” mint a bizonyosságot visszavonó aktus között megképződött idegenségnek a tájban lokalizálását – a vörös kakas tájban azonosíthatóságának mandinereként – pedig úgy fenomenalizálja a szöveg, hogy az úgynevezett hazai táj „idegen hangoktól zsiibongott” [SK 5].

A vörös kakas először lábnyoma révén jelenik meg a helyiek számára [a szombati nap erre a megjelenésre vonatkozhat, ekkor van először nyoma, innentől *datálható*, de „névről senki se ismerhette” [SK 8], tehát nem szerepel a nyilvántartásban], vagyis különleges mozgásának nyoma hamarabb látható leválasztott és rögzített jel formájában – amely nem rendelhető senki körzetbelihez –, mint hogy magát a mozgást folyamatában, szekvenciális vizuális érzékletként látnák a nyomhagyótól elkülöníthetetlenül, ami eleve allegóriája annak, ahogy nyelv és érzékelhetőség szubverzív viszonyait mozgásba hozza a szöveg. A vörös kakashoz kapcsolódó amputációk [paróka, szakáll, járás] pedig annak inverzei, amikor az ő elbeszélő általi első megpillantásokor besűrűsödnek a kétirányú metonimikus viszonyok az alakja és a táj között: a fekete fenyők előtt fel-fellobbant piros haja és szakálla, majd a sárgán villogó nyírfalevelek között tűnik el [SK 6]. Ez anticipálja is a későbbi tüzeseteket [a karanténba helyezett hegyi vadászokra rágyújtják a kunyhót, Béla Bundasian felgyújtja magát, metaforikusan pedig: Borcan ezredes elolvadt a láztól, elemésztette őt a láz stb.].

A kakas megjelenésével immár lángoló táj látványát megelőzi két, Borcan ezredeshez kapcsolódó metonimikus viszony: az egyik az állandóan nála lévő esernyője, a másik pedig a csonttollú madár és a tunguz nátha kapcsolata. Utóbbiak között nem

14 Uő, *Elbeszélés és fordítás. Bodor Ádám: Verhovina madarai*, Tiszatáj 2021/12., 93, illetve 100.

15 Uő., 93, illetve 98.

16 A naturalizáció a befogadásban a semlegesítés és a természetesség tétel mellett az ismerőségbe bevonását is végrehajtja a furcsán vagy irracionálisan idegennek. Jonathan Culler, *Structuralist Poetics. Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*, Routledge, London, 2004, 161.

csak az nem nyilvánvaló, hogy indikatív vagy induktív a reláció („azt tartották, ahol a madarak seregestől megjelennek, követi őket a tunguz nátha” [SK 9]), mert bár a szövegben a madár a nátha jeleként van elliptikusan azonosítva (nem tudni, meglátta-e Borcan a távcsövén keresztül „a tunguz nátha valami más jelét” [SK 6]), köztük metonimikus alapú átvitel is történik (jelen esetben hipallagé), amikor katakretikusan a nátha van bokorról bokorra közlekedőként megnevezve. A bokorról bokorra közlekedő csonttollúakkal/tunguz náthával együtt érkező vörös kakas a metaforikus azonosítást az égő csipkebokorral szintén e metonimikus viszony révén kapja meg: az ősz közepén a csipkebogyóéréssel érkezett [SK 7], akárcsak a csonttollú, amelynek nyomában „észak felől már a tél dermesztő szelei közelednek” [SK 9], amikor „lángolt a berkenye” [SK 37]. Hovatovább a kakassal „néha véletlenségből” [SK 9] együtt mozgó csonttollúak kétfajta természeti szinkronitást visznek színre, a természet rendjét és az ahhoz való ökomimetikus illeszkedést, a csipkebogyóérés és az északi fagyok megérkezésének egyidejűségét, illetve a bokor és a madár metonimikus viszonyainak kényszerítő erejét, ami lehetővé teszi a további átviteleket, ezzel pedig a természetet transzferzónaként inszcenírozó szöveg zoopoetikai szervezettségét biztosító tropologikus mozgásokat. És utóbbi, az ökomimézis felül is írja előbbit, a fizikai törvényszerűséget: a regényben az északi szél megérkezése és a tunguz nátha feltűnése között nem ekvivalens a kapcsolat, a hidegek beköszönte nem jelenti közvetlenül a betegség megérkezését, köztük a csonttollúak létesítenek viszonyt a kétirányú metonimikus reláció révén, amikor az északi szél elől menekülnek, velük együtt pedig bokorról bokorra jár a tunguz nátha – párhuzamos, de nem feltétlenül kauzális narratívák ezek.

A vörös kakast „keszeg ember”-nek is nevezi az elbeszélő, tovább szöve a csipkebokor révén bevezetett vallási diskurzust a hallal, amely Borcan ezredes kijelentése alapján a kakas által lóbált szatyorban van. Borcan az első érdeklődésekor mondandóját ugyanazzal az időhatározós „véletlenségből” szerkezettel vezeti fel, mint amivel az elbeszélő szólam a csonttollúak és a vörös kakas kapcsolatát. Ez a visszamenőlegesen iterációként feltüntetés („néha véletlenségből” => „mostanság véletlenségből” [SK 7]) pedig anticipálja azt, ahogyan az akkori „[m]ondjuk egy frissen fogott halat” [SK 7] kijelentés majd Borcan ezredesnek a halála előtt az elbeszélőnél tett látogatáskor „[b]enne egy hal, semmi egyéb”-re [SK 10] módosul. Nem pusztán a két kijelentés modalitásbeli különbsége tűnhet fel, a magyarázás és a „szinte könyörögve faggatás” [SK 9] között, a finom tapogatózás és a kétségbeesett beismerés között, hanem az is, hogy az általános alany („hagytak”) változatlan marad. Bengi László hívja fel a figyelmet legmarkánsabban és legalaposabban arra, hogy bár a *Sinistrában* (és a másik két regényben is, főleg ha Lőrincz Csongor *Verhovina*-tanulmányának az alcímet érintő vizsgálatait felől olvassuk őket, ahol a „változatok” vonatkozik az iterációkra és a fordítási műveletekre is, sőt, arra is kiterjed, hogy a *Verhovina* a *Sinistra* újrajrása, variánsa lehet¹⁷⁾ az iteráció a koherenciát biztosítja, legalább ennyire lényeges az a fajta disszenzus és divergencia, amelyet az ismétlések bevezetnek egymás variánsaiként.¹⁸⁾ A tálca és a hal relációja a vörös kakashoz kapcsolódva eminens példája ennek. Ami-

17 Lőrincz, *Elbeszélés és fordítás*, 93, illetve 98.

18 Bengi, *l. m.*, 126.

kor először esik szó erről a szövegben, a „[k]ezében párával befutott tasakot lóbált, alján kevés vízben egy hal villózott, mindez az erdőbiztost illetve volna meg” [SK 7] mondat nem pusztán az első négy szava által kiadott négyütemű tizenkettese, az első két szó közötti ajakréses mély–magas hangrendi párok vagy a második kettő ismétlődő anapesztusa, a „befutott” szó szemantikai furcsasága és az azt követő „tasakot” ’t’ hangjaival létrejövő kakofóniája miatt különül ki akusztikailag a szövegből, hanem az anakolutonszerű zárata miatt is, holott motivikusan, a pára révén mégiscsak illeszkedik a láz és a tűz szülte izzás addigi tropologikájához.

A madarak és a hal viszonyát írják be Borcan ezredes iteratív, a tasak tartalmát konzekvensen halként azonosító megjegyzései, amelyeknek Andrej is engedelmeskedik, amikor halként nevezi meg az abban fickándozó dolgot – másoknak viszont, az ezredesi diszkréció „mondjuk”-ját mímelve tálcát mond. Ez a fajta ambiguitás a hal és a tálca között ott van a Borcan ezredeshez tartozó esernyőben is, amikor „mint egy hatalmas denevér, átrepült egy széltől hajtott magányos fekete ernyő” [SK 29], ami ugyanakkor egyértelmű jelzést ad arról, leválva Borcanról, hogy az ezredes már nem él. Tehát egy ambiguus jel [esernyő vagy denevér] szilárd, bináris jelviszonyban létezik [ha magában áll, azzal Borcan hiányát jelzi], ami analóg azzal, ahogy az ezredesnek hozott csomag tartalmát halként, a falubeliek számára kínált dolgot viszont tálcaként nevezi meg az elbeszélés. E kapcsolatokat a Mustafa Mukkerman-epizód fűzi még szorosabbra. Mukkerman motozásakor az elbeszélés lankadt szárnyakhoz [SK 51] hasonlítja a lecsüngő húst, az alvó denevér lankadt szárnyai pedig Borcan ezredes ki nem nyitott esernyőjének csüngésénél tűnnek fel ez előtt [SK 24]. A motozás után Mukkerman az elbeszélőt Haribóval kínálja *celofánzacskóból*, amelyet *tálcányi* tenyerén nyújt át [SK 52], ezzel besűrítve a vörös kakashoz kötődő metonimikus viszonyokat, és végső soron, hozzá hasonlóan ambiguus módon, egyszerre megkérdőjelezi és beírja saját idegenségét¹⁹ [hiszen ő is tudhatta volna, hogy „tálcát arrafele nemigen használnak az emberek” [SK 9]].

A jel divergenciájának rögzítése pedig egy reverzibilis hasonlításban történik meg; amikor ugyanis az elbeszélő szólam a körzetbelieket fokalizálja, akkor azt olvassuk: „Vállán átvetve veretektől, rézcsatoktól ékes tarka borjúbőr táskát hordott, jobb kezében, homályosan áttetsző műanyag tasakot lóbált, amelyben, mint valami ezüsthasú hal, fényes tálca fickándozott” [SK 9]. Az ominózus mondat [az első előfordulás: SK 7] másodszeri megismétlődése [„Tasakjában, amelyet jobb kezében tartott, kevés zavaros vízben, mint egy tálca, ezüsthasú hal fickándozott” [SK 11]] kontaminációként jelentkezik, mivel elegyíti az első előfordulás anakolutonját [a kétszeres közbevetéssel] és az elbizonytalanító hasonlítást [amely eleve a vörös kakasnál kerül elő először a regényben, „mint aki a nem idevaló népekhez tartozik”]. Ez a fajta ambivalens bizonyosság aztán kiasztikusan ismétlődik meg magában a csomag metonimikus hordozójának az érzékelésében, amikor az a „fényes szegélyű árnyék”-át veti a küszöbre, eközben pedig a veretek, csatok vakítanak a vállán [SK 11] – a túlzott sötétség

19 Vö. „Ugyanakkor ennek a testiségnek a leírása [más pontokon is] a sofőr korporalitását éppen azokkal a hússokkal vonja analógiába, amelyeket szállít. [...] E testnek tulajdonképpen nincsenek határai, önmagában sem, amennyiben egyes testrészei nem különböztethetők meg, továbbá környezetére gyakorolt hatása is ezt a benyomást erősíti”. Lőrincz Csongor, *Határpolitikák. A Sinistra körzet egyik fejezetéről*, Irodalmi Szemle 2022/5., 33.

[árnyék] és fényesség [vakítás] mint egyaránt a látást gátló, ugyanakkor egymásból fakadó és egymásba forduló tényezők [a csatok vakító fényében, amely szegélyként működik, megmutatkozik az árnyék egy szegélyen, a küszöbön] ellenére kivethetőnek tűnik az ezüsthajú hal, azonban a tálca már nem kapja meg a „fényes” jelzőt, mint az első ismétlésekor, amikor a veretek és a csatok csak ékesítettek, de nem fénylettek; ez is átvitel (ez esetben: enallagé), a tálcáról a csatokra, ahogy a madárról a tunguz náthára volt a bokorról bokorra közlekedés. Az állat effajta, ambiguitásában a körzet retorikájára nézve performatív, mert a trópusok között kapcsolatlétesítő újraírását megtaláljuk Bodor két másik regényében is.

Az *érsék látogatásában* akkor történik meg a vörös kakasoz kötődő tropologikus hálózat reinskripciója, amikor Gabriel Ventuza a Senkowitz-nővéreket a szemétdombról pórázon visszahozva [akárcsak Nikifor Tescovina vezeti Bebét, az egyetlen vöröshajú körzetlakót, a „kivétel”-t] tyúkketrecbe zárja. Úgy sikerül elmenekülniük az intézetből, hogy kanállal kiássák magukat, az erről a furcsa szokásukról szóló jelentéseit a barakkfelügyelő pedig minden reggel *tollba* mondja, az azokat olvasók pedig ezt elintézik annyival, hogy *kapirgáljanak* csak.²⁰ [Némi humorral azt is mondhatnánk, hogy a kakas megkapja a tyúkokat.] A tyúkketrec felett, akárcsak a szemétdomb felett, ahol a nővérek bujdosnak, sirályok köröznek, ami a tyúkok:sirályok–kakas:csonttollúak relációra alapozva a hal/tálca-ambiguitást ismét beírja: „mint a sirályok, elsodort nejloncafatok” [ÉL 26], majd később „mint széltől fölkapott nejloncafatok, csillogó sirályok keringtek” [ÉL 59]. A sirály és a nejloncafát, mint a szemétdomb körüli és az azt alkotó közötti metonimikus kapcsolat még erősebbé válik, ha a nővérek és az őket követő sirályok megkövezését²¹ a kakas–csonttollú- és tálca–hal-víznyom felől visszaolvassuk a *Sinistrára*, ott ugyanis az áll: „A csonttollút egyébként nem kedvelték errefelé; kövel hajkurászták” [SK 9].

A *Verhovina madarai*ban ez a metonimikus szerveződésmód nemcsak még nyilvánvalóbbá válik, de immanensebbé is, ha tekintetbe vesszük, hogy színekdochévá módosul – mint azt a következő részben tárgyalom, egyben rögzítődik is ezzel a jelviszony, vagyis az újraírás befagyasztja az előző két regény fixálhatatlan zoopoétikai szemiózsisát. A szöveg Nika Karanikát „cinege démon”-ként nevezi meg, ezzel pedig átvizsi rá Elvira Spiridon egyik testrészét, a cinegelábát, miközben a cinege a fikciós világ egy olyan részéért áll ki, amely nem létezik, hiszen Verhovinát a többi madárhoz hasonlóan ők is elhagyták: „sötétkék köpenyére ezüstszínűvel énekesmadarak voltak hímezve, miközben feje körül, mintha valami káprázat tenné, Verhovina elveszettnek hitt cinegái röpködtek.”²² Ez a hozzátartozás, akárcsak Spiridonhoz a cinegeláb, azonban rövidesen az emberi percepciónak kiutalttá válik: „ha kicsit hunyorgott az ember, úgy nézett ki, mintha nem is varrva lennének, hanem körülötte lebegnének” [VM 71]. Ezt a nyelvi mozgást, hogy egy részről átvitel során referencianélküli jelölő válik a madárból, megakasztani látszik a tetoválás, amely egyértelmű azonosíthatóságot

20 Bodor Ádám, *Az érsék látogatása*, Magvető, Budapest, 2007², 7. További lapszámok a főszövegben ÉL jelzéssel.

21 A kódobálók azt mondják, csak a sirályokat akarták elhajtani, azok mégis a nővérek pépesre kövezett maradványaira repülnek rá, ami megint csak visszautalhat Borcanra, hiszen az ő testét azért preparálták ki, hogy az állatokat elijessze, azt mégis (állítólag) denevérek csipkedték meg [SK 69].

22 Uő, *Verhovina madarai*, Magvető, Budapest, 2011, 70. További lapszámok a főszövegben VM jelzéssel.

kölcsönöz Nika Karanikának: „[p]apíriai nem voltak, csak a nevét lehetett tudni, amit, a déli, tengerparti népek szokása szerint, kézfejére tetoválva hordott [...], hogy ne tudja letagadni” [VM 70]. Ugyanakkor az ő dolga éppen az, hogy másról eltüntesse az ilyesfajta testi inskripciókat, például Aliwanka varrónőről a szemölcsöket. Mindazonáltal a rögzített, magán hordott név az, amely felfüggeszti az inskripció egyértelműségét; nemcsak a figura etymologica-szerű hipogrammatikus ismétléssel, hanem a Nikita névvel való érintkezéssel, ami a halál neve Verhovinán [VM 145]. Emellett Nika Karanika nevének megszólaltathatósága, annak onomatopoeiája – madárhangra hajazó csipogása – éppen azt az akusztikai tapasztalatot adja hozzá a körzethez, ami onnan hiányzik.²³ Ez az animális figurativitás az állat kódszerű szegmentál[ha]t[ó]ságának és a név felbonthatóságán alapuló belső ismétlésségének összefonódásából keletkezik.

Visszatérve a *Sinistrára*, az állati átvitelek a hal és a madár között, az „ezüsthású” hasonlítója/hasonlítottja és a kakas csatjai, sőt a denevér és a kakas között, valamint esernyő és zacskó, illetve csonttollú és sirály keresztbekapcsolásai, kölcsönös helyettesítései a zoopoétikai szemiozisz eredményei, amelyek az érzékelés bizonytalanságaként fenomenalizálódnak a regényben [ahogy a kakas felbukkanásánál előbb figyelnek fel a körzetlakók a járása nyomára, mint hogy az érzékletként kerülne eléjük]. Ezek az inverziók egyszerre mutatják bonthatatlannak az állatok figurativitását és éppen ennek révén vezetnek be olyan differenciálásokat, amelyek az állat fenomenalitását már mindig járulékosként tüntetik fel. Ez a mozgás nem pusztán a bodori regény-poetika szinesztetikus szerveződésének metafiktív alakzatává válik, hanem alapvetően érvénytelenít a zoopoétikai szerveződés logikájaként minden interpretációt, amely az empirizmus rendjére hivatkozva a realista kódok felfüggesztéséből, azok diszrupciójából eredeztetné a körzet viszonyait, ugyanis az állatok [a vörös kakastól a denevéreken és sirályon át a cinegéig] eredendően nyelvi és nem referenciális folyamatok metszéspontjaiként inszenírozódnak.

Az állatok érzékelhetőségét már mindig prekondicionáló nyelvi szervezettségnek a kumulatív alakzata jelenik meg Géza Hútra fülénél, amikor is összekötődik egymással a fül mint az akusztikai tapasztalat közvetítője, amelyről a szinesztéziákkal operáló elbeszélő szólam miatt a tisztán auditív ingerek leválaszthatatlanok maradnak – gondoljunk csak a regény kezdetére, amikor a „bódító csend”-et Borcan „magába szívja”, majd a „látottakról” „jelentést készít” [SK 5], vagy hogy a látványbeli bizonytalanság a párával befutott szatyornál akusztikai zavarként jelentkezett, ezzel egy kiazmust beírva a szinesztéziában –, és az, hogy maga a fül is érzékelhető, ilyen például Coca fülében a hol sárga, hol kifehéredő vatták [SK 108 – mely vattákat anticipálja, hogy Coca érkezésekor „az őrtornyok fényei mint hatalmas vattacukrok lebegtek” [SK 34]], és azoknak a szaga,²⁴ vagy Elvira „csillámló”-„villámló” karika fülbevalói, illetve „fülbevaló rézkarikái” [SK 11]. Az érzékszerv maga válik az érzékelés tárgyává, miközben össze-

23 Ezzel tulajdonképpen a madárhang és az emberi hang olyan kultúrtörténeti kiazmusa jelenik meg a regényben, mint amiről értekezik Pataki Viktor írása. Uő, *Zaj – hang – ének. Oravecz Imre Madámaplóiról = Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*, szerk. Balogh Gergő – Fodor Péter – Pataki Viktor, Alföld Könyvek – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2020, 115.

24 A szagláshoz mint kultúrtörténetileg animálisnak nyilvánított érzékszervhez lásd: Bengi László, *A létezők láncolatának torlódásai és szakadásai. Állat, ember és technika együttállásai a századelő novellisztikájában* = Uo., 63.

köti az érzékeléseket a tropológiai keresztbekapcsolásokkal.²⁵ Így amikor elhangzik a regényben, hogy „ez a karika hagyma itt pont olyan, mint egy fül” [SK 109], akkor nem pusztán a hal–tálca-eset iterativitása íródik be variánsként – itt kognitív bizonyosságba torkolló hasonlattal –, de a karikával a szöveg visszautal Elvira fülbevalóira is. Amikor másnap Coca Andrejéknek konzervet visz, „hagymás pontyot árpakásával” [SK 113], akkor nem figyel fel a metonimikus cseréket kumuláló jelre, hiszen a körzet zoopoétikai szerveződéséhez nem képes hozzáférni.

A HATALOM ANIMALITÁSA

Coca nem fér hozzá a kontrollálhatatlannak tűnő, a szubjektivitástól független, a körzetnek saját ökológiát kölcsönző, viszonylétesítő figuratív mozgásokhoz, mert azok Borcan ezredeshez, az ő nyelvi rezsimjéhez kötődnek. Ennyiben pedig hiába történik Cocával hatalmi váltás a körzetben, az nem írja felül a fentebb elemzett zoopoétikát.

Az új adminisztráció nemcsak a gyümölcsbegyűjtő megszüntetésével jelzi jelenlétét, hanem annak nyílt kimondásával is, hogy az „eprészés, gombászkodás, természetjárás ideje lejárt” [SK 35]. Coca ekkor nem a levegőbe beszél – szemben a levegőbe írás gyakorlatával²⁶ –, és megmutatja Andrejnak az üres [ám, ujjlenyomatokkal teli, mert „összefogdosott”] mappát, amelyen bár ott a neve, de a feljegyzések „talán maguktól megsemmisültek” [SK 35]. Ez egyszerre írja be a hatalmi váltásnak engedelmeskedő természet felszámoló erejét, illetve azt, ahogy a hatalom tisztogatása öko-governmentalitásként (ehhez lásd a következő részt) a természetes törlést mímeli.²⁷ Andrej hiába akarja a bádoglepocskával igazolni magát, az „annak rendje-módja szerint[i] törzskönyvez[és]” animalisztikussága már nincs érvényben. Az ezt követő jelenetben Andrej elhessegeti Coca előtt a madarakat, hogy azok „idejében felröppenjenek” [SK 37]. Ekkor a valaha a vörös kakashoz kapcsolódó lángholó berkenye lekopaszított, szürkellő ágait látjuk, ami felvillantja az allegorikus természeti kép lehetőségét, hogy a hatalmi váltásra Andrejhez hasonlóan a természet is szomorúsággal reagál. Ezt azonban a szöveg rögtön le is építi azzal, hogy újra érvénybe lépteti a körzet metonimikusságát, ugyanis a csonttollúak fosztották meg a bokrokat a terméstől – ezzel pedig egyszermind felülírja az elhessegetés-felröppenés realista kauzalitását az állat ambiguus kauzalitásával. Ehhez az idioszinkretikus ok-okozatisághoz azonban Cocának nincs hozzáférése [„egy férfi ne adja gyümölcsre, madárra a fejét” [SK 38]], míg Borcan tudta volna, hogy a lekopaszított bokrok mit jelentenek. Coca hovatovább

25 A természeti elemek közül ennek a szél is metafigurájává válik, hiszen egyszerre fújja ki az előző lakók szagát a hegyi lakból [SK 65] és maga is rajta hagyja e kifújással a saját illatát [SK 61] Andrej és Elvira fekhelyén, miközben nem sokkal előtte Andrej még Aranka Westinnel „csapta [...] a szelet” [SK 35].

26 Vö. Lőrincz, *Határpolitikák*, 34.

27 Ennek ikertörténetét találjuk a *Verhovina madarai*ban, amikor az ott csak „illető”-ként hivatkozott Damasskin Nikolsky közegészségügyi prokurátor eltűzeli száznegyvenhárom év feljegyzéseit, akárcsak egy várost szokás [VM 113–4]; itt még egy olyan kapcsolat is feltárható, hogy az ő látogatásakor egy szintén meg nem nevezett illető az árnyékszék falára ürülékből egy fordított N-betűt rajzolt [VM 194], amely visszatérése Coca fordított N-jeinek [SK 29]]. Később viszont úgy nyilatkozik a narrátor, hogy Anatol Korkodus maga égette el azokat, miután Klara Burszen kisasszony mint egy veszett kutya megharapta a kezét [VM 141]; ezzel nem csak a *Sinistra* jelenetében is azonosíthatatlan ágenst [hogy valami magától megsemmisül] ismétli meg a szöveg, de ráerősít a regény *Változatok végnapokra* alcímére is.

nem ismeri fel az ekkor elszálló esernyőt („ekkora denevért életemben nem láttam” [SK 39]), és hiába mondja Andrejnek, hogy Borcant ne is nevezze ezredesnek, illetve hogy a „halott ezredes nem ezredes” [SK 42], amivel bár egy kizárásos, de minden ambiguitást nélkülöző bináris jelviszonyba próbálja őt zárni, legfeljebb általánosítással („ezredesnek tartozni nem jó”) tudja elkerülni azt, hogy Andrej diskurzusába bevonódjék, amikor az a közte és Borcan közötti intim kódot használja, vagyis tálca helyett halat mond: „[á]llítólag adósa voltam egy hallal” [SK 39]. Az ezredesnek nevezéshez képest mutatkozik meg a kontraszt az *Érsek*nek abban a jelenetében, amikor Gabriel Ventuza azt mondja Natalia Vidrának, hogy mivel elcsapták, már ne nevezze őt atyának (ÉL 27). Ventuza ugyanis sosem volt egyházi személy, csupán beöltözött annak, így a tiltással visszamenőlegesen rehabilitál egy nem létező állapotot, ezzel megidézve Borcan metonimikus diskurzusának metaeleptikus potenciálját. Efelől nézve viszont Coca csak az aktuális megnevezésekben tud performatív lenni, amelyeknek az időhorizontja nem rekurzív, hanem mindig kizárólag a jelenre vonatkozik, és ott hoz létre fixált, magukat eredet nélkülinek mutató oppozíciókat, kódolva ezzel az animalitást. Ilyen, amikor a „hiú szarvasok”-nak nevezett hegyivadászokkal szemben a saját szürke gúnárjait teszi meg rendfenntartókká. Szuverenitása így legfeljebb arra terjed ki, hogy eldönti: akit aktuálisan látunk, az nem ember, hanem állat [gúnár vagy szarvas, vagy hogy Andrej egy „jómadár” [SK 37]], és emiatt képes érvényteleníteni a Borcan-féle törzskönyvezést is.

Azonban ez a Coca-féle nyelvi performatívum nem feltétlenül a névadásnak feleltethető meg – Coca azt amúgy is kiutalja a szürke gúnároknak („majd kitalálnak magának valami szép új nevet” [SK 43]), akik, mint azt látni fogjuk, maguk is bevonódnak a körzet zoopoetikájába a szinesztéziák révén. Főleg, hogy a névadást már az előző adminisztráció végrehajtotta, amikor legalább két Tomoioagát és két Dunkát állapított meg Sinistrán, akik között nem tudjuk meg a kapcsolatot, hovatovább az ikrek mindketten a Hamza Petrika nevet kapják, így nem véletlen, hogy Andrej úgy válaszol Elvirának, amikor az a férjét emlegeti, hogy „[h]át így névről nem is tudom” [SK 62].²⁸ A Coca-féle szuverenitás inkább felruházó aktusként értelmezhető, ekképpen pedig ugyanúgy kapcsolatba kerül az állati mimikrivel, mint a Bodor-regényekben visszatérő álruhákkal és protézisekkel, a vörös kakas hajától és szakállától Natalia Vidra rajzolt szemöldökén – ami miatt arca mindennap egy kicsit más – és Gabriel Ventuza megnövesztett szakállán át Daniel sörte hajáig, ami úgy néz ki, mintha mindig sapkát viselne, vagy Anatol Korkodus tényleges sapkájáig, amelyet megörökölve Adam a következő vízügyi brigadérossá válik. Nem véletlen az sem, hogy Colentina Dunka ruhakölcsonzót nyit, míg Anatol szürke posztózakója már csak egyenruhaszerű (VM 135), ugyanis a végnapok a travesztikus rendszer végét is jelentik. Ahogy Bányai Éva feltételezi, hogy az egyik regényből átvedlenek a szereplők a másikba,²⁹ azzal párhuzamosan van egy olyasfajta mozgás is, hogy a szétszálazhatatlan természeti kapcsolatok (állat és ember, növény és állat között) amennyire a szilárd identitás aláássák, annyiban szolgáltatják is a szinesztetikus-metonimikus regénypoetika va-

28 A *sinistrai* modellel szemben az *Érsek*ben és a *Verhovinában* a legtöbb szereplő valakinek a neveltje vagy örökbefogadottja lesz, ami familiáris (naturalizáló, lásd jelen dolgozat 16. jegyzetét) viszonyt képez egymástól teljesen különböző nevek között.

29 Bányai, *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*, 68.

lamennyi elemének (ökológiai, ökonómiai, nyelvi) rendszerbeli helyiértékét is. Ebbe a mozgásba Coca képes aktuálisan belenyúlni, és deklarációjával megszilárdítani valamit állatként a szemiozsis folyamatában. Ám ez a kódolás eleve a Borcan-féle rezsim metaleptikus dinamikájára épül: az autoritás biztosítékaként szolgáló felruházó aktus fixál és homogenizál, ami nemcsak a totalitárius berendezkedések lenyomataként értelmezhető, hanem annak a nyelvi uniformizáltságnak is a kiazmusa, amelyet Bengi László figyel meg a *Sinistrában*:³⁰ „*po fára* kiválogatott maga mellé vagy tizenöt-húsz, szinte egyforma falusit” [SK 34 – kiemelés tőlem S. R.]. Itt, a Sinistra vörös hajú lakóit firtató passzushoz hasonlóan, megint csak feszültség támad az állítás és annak visszavonása, a *po fára* kiválogatás és a „szinte egyforma” mint a válogatás alapját felfüggesztő performatívum között.

Az álöltözetek és az uniformizáltság sajátos dinamikájára látunk példát az *Érsekben* is, amikor a narráció bizonytalan azzal kapcsolatban, hogy a tirazspoliak valóban szerzetesek-e vagy csak megnövesztették a szakállukat – ahogy ezt teszi majd Colentina Dunka javaslatára Gabriel Ventuza is, hogy tábori lelkésszé válhasson, megint csak egy leválasztható, ám esszenciálisnak beállított tényezőt mutatva fel az identitásmegnevezés esetében, mint azt a vörös kakasnál láttuk, vagy ahogy fentebb tárgyaltam a visszamenőleges beiródás kapcsán. A tirazspoliakat a hozzájuk tartozó kutyák teszik azonosíthatóvá, ám utóbbiak leírásánál azt látjuk, hogy ugatni sem tudnak rendesen, üresen bámultak a világba [ÉL 15]. Az állati ambiguitás jelenik meg abban, hogy miközben elbizonytalanítja a szöveg a kutyalétet [nem képesek ugatni és nem keresik az ember közelségét], aközben a természeti változások felől mégiscsak állatokként jelennek meg a körzet zoopoetikai viszonyaihoz illeszkedve, mivel közeledtüket a levegő suhogása jelezte Dolinán [ÉL 15], akárcsak a csonttollúakét az északi szeleké Sinistrán. A kutya mint egy empirikusan bizonytalan jelölő mégis a tirazspoliak azonosíthatóságának alapjává válik, hiszen ők a „tirazspoli kutyások” [ÉL 17].³¹

Coca idegenségéhez, ugyanakkor pedig a körzetnek való alávetettségéhez – ezáltal kudarcos szuverenítéséhez – a fentiek alapján több irányból is közelíthetünk. Akár életének végéről, hogy bár ő nem ellobbant, mint Borcan vagy Béla Bundasian, hanem – egy prolepszisben – megfagyott – miközben be akarta fagyasztani adminisztrációjával a Borcan-féle zoopoetikai szemiozist –, őt is maga alá gyűrte a körzet; annak

30 „Ha ugyanis a nyelv sematizmusa a diktatórikus hatalmi mechanizmusok uniformizáló törekvéseinek következményeként fogható föl, akkor az elbeszélő (és a szereplők) hatóköréből kikerült narratív kompetencia (és nyelvhasználat) problémája, az elbeszélés ellenőrizhetlensége (és a nyelv birtokolhatatlansága) nem abból fakad, hogy e műveletek általában és egészükben kontrollálhatatlanok lennének, hanem pontosan abból, hogy nagyon is ellenőrzöttek. A *Sinistra Körzet* individuumszemléletét tehát nem egyszerűen az uniformizált szereplők közti határok átjárhatósága vagy az egymással azonosossá formálható személyek fölcserélhetősége határozza meg, hanem az identitás állandó és föl tartóztathatatlan áthelyeződése révén a szubjektumok egymást behelyettesítő folytonos elmozdulása.” Bengi, *A szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*, 128.

31 Ez ugyanakkor reflektálhat a kutya úgy értett verszitalítására is, hogy az ember az idomítás révén különféle (történetileg változó) funkciókat volt képes hozzárendelni, illetve elvenni tőle, lásd ehhez: Balogh Gergő, *Identitás és differencia között. Kosztolányi Dezső kutyája = Milyen állat?*, 183–184. Az állat effajta, az attribútumok általi empirikus elérvénytelenítését és ennek textuális beírását megtaláljuk a *Verhovinában* is, amikor az elbeszélés úgy nyilatkozik, hogy leszámítva az egyetlen hátsólovat, csak szamarakat tartottak, a Hanku számára kiszemeltnek viszont sem farka, sem haja nem volt [VM 41].

része lett páráként és vízként [SK 43], vagyis csak egy újabb alakzatként, szinekdochéként íródott be a szöveg ökológiájába. Hovatovább a körzet zoopoetikája asszimilálja a hatalomgyakorlás médiumaiként megjelenő állatokat, Coca szürke gúnárjait is, akik Andrejnek az Arankával való együttlétéről beszámoló résztől visszamenőlegesen azonosíthatók emberekként [SK 35], tehát csak azt követően, hogy az elbeszélés megadta Coca állati leírását. Míg a gúnárok így antropomorfizálódnak, mert hangjuk már nem a vadludakéval [SK 16] vagy a [bakter] Tomoioga klarinétózásával [SK 17] hangzik egybe, hanem [a fényképész] Tomoioga vonyításával [SK 56]³² – amelyet viszont éppen a szürke gúnárok idéznek elő –, addig Coca animalizálódik, amikor a narrátor matt éjjeli lepkének láttatja őt, a [számára csak egyféleképpen befogható] denevérré hajazó bőrszemekkel, és olyan szaggal, mint az eltaposott bogaraké [SK 34]. Ezért hiába mondja azt Andrejnek, hogy áfonyát életében nem látott, és hogy náluk Dobrudzsában csak a gyalogszeder terem meg a sótakarta ormokon [SK 38], Andrej számára a „szederszínű sötétségben, mint valami távoli, sóval lepelt halom, Coca Mavrodin-Mahmudia arca világított” [SK 43]. Vagy afelől is közelíthetünk Coca idegenségéhez, hogy egyértelműsíteni törekszik adminisztrátorként a jeleket, azonban éppen az ilyesfajta diszkurzív határmeghúzásai³³ indukálják azt, hogy a szöveg az állat empirikus alakját felszámolja a jelölés metonimikus hozadékaként, a vágyott egyértelműség és konkretizáció meghasadása pedig még nyilvánvalóbbá válik az állat nyelvi inskripciója és annak fabularizált párja között. Ezt a széttartást – és a Coca általi kódolhatatlanságot – mindazonáltal az garantálja, hogy az állatok képesek áthágni, megsérteni az ember által meghúzott határokat,³⁴ így a szövegen kívüli és a textuális állat is átléphet egymásba a regénypoetika egy olyan érvényesített kauzalitásakor, mint amelyet a lekopasztott bokor kapcsán tárgyaltam.

Mindezt tekintetbe véve, amit Dánél Mónika az intimitás hatalmi megszállásaként értékel akkor, amikor Andrej bevallja, hogy Elvirát magában berkenyemadárnak szokta nevezni – ez egy kontaminációból [a madárberkenyéből és az azt fogyasztó csonttollú madárból] képzett katakrézis³⁵ –, az tulajdonképpen annak bizonyítéka, hogy a borcani rendszer Coca hatalomátvétele után is érvényben maradt. Andrej legfeljebb belemegy a játékba olyankor, amikor a katalógizáló, magát tiszta és referenciális kategóriákkal dolgozó és egyértelmű beazonosításokra képes rendszerként inszenírozó Coca-adminisztrációban a katalógusból választ magának feleséget [SK 59] úgy, ahogy majd Anatol is katalógusból választja ki az intézeti gyerekeket [VM 213]. Ám árulkodó, hogy ahogy Andrej a katalógusból választott Elvirát berkenyemadárnak nevezi Sinistrán, úgy Anatol Korkodus az intézeti gyerekeket is madaraknak hívja Verhovinán [VM 6], méghozzá a szintén csak odavetődött Nika Karanika által színre vitt jelviszonyhoz illeszkedve. Ezzel az Anatol-féle állatnak nyilvánítás a hiány

32 Coca kudarcos figurációs kísérletére hoz bizonyítékot – különösen a fentebb tárgyalt tiraszpoli kutyások felől olvasva – Lőrincz Csongor azzal a megfigyelésével, hogy a „két dobermant noszogatni kellett, hogy a sofórt végigszaglásszák, a szürke gúnárok az örvünkél fogva egyenként vonszolták őket a közelébe, mert azok valósággal megkutyálták magukat” kijelentés lényegében tautológiába fullad. Lőrincz, *Határpolitikák*, 33.

33 Coca sikertelen szuverenitásának minuciózus elemzését végzi el: *Uo.*, 27–46.

34 Vö. Jacques Derrida, *Séminaire. La bête et le souverain, I (2001-2002)*, Éditions Galilée, Paris, 2008, 20.

35 Dánél Mónika, *Az intimitás nyomai a Sinistra körzetben*, *Beszélő* 2011/4. Elérhető az interneten: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-intimitas-nyomai-a-sinistra-korzetben>

ismétlését írja be jelenlétként (Andrejhez hasonlóan katakretikusan), kompenzálva az eltávozott madarakat, és saját alapjait kétszeresen is iteratívnak mutatva: egyrészt azzal, hogy a gyerekek majd ugyanúgy elmennek, ahogy a madarak elhagyták Verhovinát, másrészt azért, mert elnevezésének magyarázata visszahangozza Coca utolsó keserű megnyilvánulását Andrejnek, mely szerint manapság az jött szokásba, hogy mindenki elmegey [SK 137]. Anatol visszaigazolja Coca diskurzusát, ilyen értelemben a *Verhovina madarai* a *Sinistra körzet* olyan újraírásának is mutathatja magát, amely a végnapokat nem egy rezsim végeként posztulálja, hanem éppen annak megszilárdulásaként.

Az állati tudás és a veszélyeztetett ökológia

Ha az irodalmi állatok gyakori jellemzője, hogy biopolitikai tudást közvetítenek,³⁶ akkor *Az érszek látogatásában* Sebastian Vidráé a rendszerre veszélyes állati tudásként jelentkeznek. Dolina lakói mindannyian Burduf állatorvoshoz járnak, a regényben látott vizsgálat pedig Vidra lakhelyén történik; azon az udvaron, ahol a vöröskeresztes kocsi áll. Az időjárás jelzi a fenyegetést, ugyanis szürke felhő jelenik meg Pop Sabin erdeje fölött, és ismét csak érvényre jut a körzet metonimikus szerveződése, amikor a felhő Vidráék felé ér [„*ernyője* hamarosan a város fölé borult” [ÉL 71 – kiemelés tőlem, S. R.]]. A szöveg fókuszába ekkor Vidra elővigyázatossági reflexei kerülnek mind a természeti változásra figyelés, mind pedig a vizsgálat körülményeivel kapcsolatos gyanú tekintetében. A szöveghely tanúsága szerint éppen a rendszeren elvégzett vizsgálatnak kellett volna balsejtelemmel eltöltenie Vidrát, ez pedig nemcsak a hatalmi viszonyok allegorézise – amennyiben az állatiasság bizonyos mértékig mindig az emberre, illetve az emberi-társadalmi viszonyokra, valamint az emberi létre vonatkoztatható³⁷ –, hanem azt is jelzi, hogy nyílt animalizálás történne, ha Burduf állatorvosként valóban megállapított volna valamit róla, például, hogy rekedtes a hangja, fakó az arca stb. [ÉL 72]. Vidra animalitása azonban nem a külső jegyekben vagy a zsigeri érzékelésében áll, hogy ráérezne az időjárás-változásra, hanem abban, hogy feltételezik róla: a nevének megfelelően ismeri a Medvegyica titkos kürtőit, amelyeken át „*egérúton*” távozhatott volna [ÉL 72], vagyis beszélő névként olvassák őt a regényen belül.

Vidra földrajztanárt Burduf abba a tüdőgondozóba utalja, ahonnan a nővérek bár tyúkként kapirgálták ki magukat, a rétre mégis ürgeként értek ki [ÉL 7]; míg a nővérek kiásták magukat az Izoldából, addig Vidrát éppen a mélység ismeretéről való tudása juttatta az elkülönítőbe. Állati létének érvényesítése így analóg a tudásával, amennyiben amiről tud, az nem elsőrendűen az érzékelhetősége révén [„*sokhelyütt kongott, döngött a pincék alatt a föld*” [ÉL 7]] visszaigazolt, vagy azért, mert a nővérek egy Vidra által ismert, vízvájta folyosón jutottak ki a Midia rétre, hanem animalizálása diszkurzív szinten történik meg, azzal, hogy a nővérek tyúkként és ürgeként szöttek meg az Izoldából, illetve hogy ezért büntetésül Vidra az, akit bezárnak oda. Az Izolda mindazonáltal maga is természet és kultúra határterületén

36 Susan McHugh, *Literary Animal Agents*, PMLA 2009/2., 488.

37 Timothy Clark, *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*, Cambridge UP, Cambridge, 2011, 187.

állóként van ábrázolva: „Szögesdrót kerítette, olyan sűrű, hogy átlátni alig lehetett rajta, fölötte néhány nyeszlett akác és egy hatalmas kőrisfa koronája látszott” (ÉL 39). A művi természetességgel a kerítésnek a természet részeként feltüntetése, ezzel párhuzamosan pedig a kerítés mögé zártak állattá nyilvánítása kiegészül azzal, hogy a lakosok úgy bábmézkodnak a negyednél, mintha csak egy állatkertben lennének. Az Izoldának az állatok ilyesfajta archiválásával és múzeumszerű kiállításával³⁸ végső soron negatívan ellenjegyzi a szöveg, hogy Vidra tudása nem rögeszme, hogy nem pusztán ráérez a patakok létezésére, ezért is kell animalizálással semlegesíteni azt. Ez akár annak alakzataként is olvasható, hogy Vidra a közvetlen szemléleti metaforákat képes absztrahálni, ennél fogva pedig az állati viszonyok között is emberi létet követel magának³⁹ a város alaprajzaként azonosított erekről való tudással, amelyek ugyanúgy behatárolják a Dolinát, mint ahogy Vidra bekerítődik. Ezzel ismét beiródik az állati figurativitás, amelyben Vidra technikai-mérnöki tudása és az állat ösztönös tudása összeérnek, oly módon, ahogy fentebb az állat empirikus figurája és irodalmi figurativitása közötti viszony maga is határátlépőként mutatkozott meg.

Vidra ökológikus-animalisztikus tudása a mélyrétegekbe fúr a mindent átható szemétszag közepette [Verhovinán már kénes források vannak, amelyek a mélyből árasztják a szagot],⁴⁰ a hozzá hasonlóan a mélységben dolgozó bányászok pedig, akik egyik néphez sem tartoznak, maguk vonulnak el a Nyíresbe, vagyis önként elkülönülnek; remeteszürke zubbonyukat a bőrükön viselik, hajuk pedig a ló sörényéhez hasonló [ÉL 78–79] – ennek az állati átvedlésnek a kiazmusa, hogy a házimacska irhájára vadmacskabőrként hivatkoznak, így egyszersmind a fentebb tárgyalt uniformizáltságot, álruhás jelenléte is konnotálva. A szöveg világossá teszi, hogy Dolinán az égít a mélység befolyásolja [„A fennsíkon régen bányászkodás folyt, a földben érc volt, ami még a felhőket is odavonzotta” [ÉL 10]], ezzel a felszín alatti erők játékának függvényeként mutatva a városban történeteket – ennek többirányú metaforizáltsága visszaolvasható a retorika prefiguráló erejére ugyanúgy, mint a gyanú hermeneutikájának interpretációs praxisára. Vidra veszélyes tudása a felszín–mély önkényes metaforizálhatóságának az ismeretében áll, illetve ezt olvassa rá az, aki őt veszélyesnek nyilvánítja: az arról való tudást, hogy a metafora uralásával, a felszín és a mély kijelölésével és a köztük lévő viszony kodifikálásával lehetséges hatalmat gyakorolni a körzet felett – Cocának a *Sinistrában* erről nem volt tudása, illetve a figurális szerveződéshez hozzáférése. Ennek pandant-ja Vidra perifériáléte; nemcsak animalitását tekintve, hanem úgy is érve, hogy soha nem fedi fel teljesen magát, még az érsek látogatásakor sem: „*titokban* arra készült, ha az érsek megérkezik, *félig-meddig nyilvánosan* is bemutatkozni” [ÉL 68 – kiemelés tőlem, S. R.]. A gyerekek énekeltetése során zsolozsmájuk egygyé válik a természet hangjaival, zümmögésük a pincéken át a házakba behallatszódik, akár csak a patak hangja a járatokba. Veszélyes ez az ének, mert hiába tisztos távolban, a kőkerítés

38 Christina Katharina May, *Geschichte des Zoos = Tiere. Kulturwissenschaftliches Handbuch*, szerk. Roland Borgards, J. B. Metzler, Stuttgart, 2016, 188.

39 Vö. Halász Hajnalka, *Van-e lényegi megfelelés a megjelölések és az állatok között? Az állatok neveinek igazságáról és hazugságáról nietzschei értelemben = Milyen állat?, 36.*

40 Dömötör Edit, *Palimpszeszt, fátyol és titok = Tapasztalatcsere*, 205. Dömötör úgy fogalmaz, hogy Vidra felkaparja a város felszínét.

mögül csendül fel, forrása elleplezett, maga a hang pedig füstszerűen terjed, vagyis beiródik a levegőbe, akárcsak a Dolina általános ökológiáját meghatározó szemétszag. A fennálló ökológiai rendet fenyegető Vidra ezért nem véletlen, hogy sosem kapja meg diákjaival Svarc szabótól az uniformisokat (ÉL 69), így azzal a kérdéssel szembesítve a befogadót, hogy rejtőzködő, az állati mimikrire hajazó, a természet hangjaival összeolvadó létezése vajon szükségszerűen maga után vonja-e az uniformizálhatatlanságot és a kiközösítettséget.

Vidra ontológiai pozíciója mellett érdemes figyelni a lokációjára is: a magasból mutogatja a hegyvonulatokat, amelyeket a hulladék halmai eltakarnak (ÉL 68). A tüdőbetegek negyede pedig, ahova Vidrát bezárják, a töltésen túl van, de még a szeméthalmok előtt, amelyek kitarják a hegyeket. Az elkerített részben a protézis-készítéshez – ahogy az előző részben szó volt róla, a felruházáshoz – szükséges tárgyak a szagukkal maguk is nyomot hagynak, amikor készítik őket, ily módon pedig a szemétszag metaforikussága is érvényesül. Úgy is, mint a hulladéké (a szaruszag), illetve mint a társadalom hulladékaié; e kettő kötődik össze akkor, amikor előbbit az utóbbiként azonosítják Dolinán: „az égett szaru fojtó szaga érződött az egész városban. Legtöbben azt is hitték: a betegeké” (ÉL 40). Ez a homogenizáció bár az animális érzékelés, a szagok szintjén azonosítja a betegeket az állatokkal, az állati érzékelésre jellemző finom elkülönítéseket⁴¹ már nem teszi meg. A levegőre mint közvetítő közegre ráiródva az Izolda szemétszaga nemcsak szinte láthatóvá alakítja azt a bacilusokkal, de az okot és az okozatot beazonosíthatatlanként írja be az így létrehozott ökológiában: eldönthetetlen ugyanis, hogy betegen kerül-e be az ember, vagy ott betegszik-e meg, ami megint visszautalja az olvasót a szinesztetikus-metonimikus váltásokhoz. Ennélfogva a tüdőbetegek negyede az elkülönítéssel – az animalizálás mellett – ilyen szempontból is performatívként jelenik meg a regényben.

Bár a Dolinát belengő szemétszag forrásai egymástól elkülöníthetetlennek tűnnek, a tüdőbetegek negyede a városból kiemelkedő és világító (ÉL 62) szeméthalmoktól merőben különbözik – már csak azért is, mert előbbit a sirályok is elkerülik (ÉL 40), illetve annak felemás deszakralizációja miatt, amit a kihallgatószooba és a gyóntatófülke egybemosódása visz véghez [„Beszélő ugyan van a tábor portáján, de csak esperesek, vizsgálóbírók részére” (ÉL 100)]. A Dolina látképét és egyáltalában a látást, a láthatóságot (mint erre Vidra kapcsán utaltam) meghatározó szeméthalmok nem egyszerűen [akár mcluhani értelemben] az ember meghosszabbításai – sőt az sem biztos, hogy az ott lakóktól származnának, hiszen nem tudjuk meg, hogyan kerültek oda, és a szöveg nem számol be arról, hogy bárki szemetelne –, hanem a liminalitás dinamikájában létezve formálják az ott élőket és környezetüket.⁴² A szemét határkijelölő, burjánzó, tenyészet és enyészet: „Azóta, hogy a város határában szemetet tároltak, annyit, hogy halmai már benyúltak a közeli erdőkbe, és elérték a Paltin barlangjait is, Bogdanski Dolinán esténként gyanús lények mutatkoztak” (ÉL 76). A szeméthalmok bevonzzák a legkülönbözőbb állatokat, ott tartják a fecskéket [szemben az Izoldát kerülő sirályokkal], vagyis megakasztják a vándormadarak mozgását (ÉL 37), ezzel egy látszólag természetellenes ökológiát

41 Vö. Michel Serres, *The Five Senses. A Philosophy of Mingled Bodies*, Continuum, London, 2009, 156.

42 Vö. Véronique Bragard, *Languages of Waste: Matter and Form in our Garb-age*, *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 2013/3., 460.

létrehozva. De itt a szemétdomb nem valamivel relációba állított negativitás, nem a környezetbe betolakodó, nem a múlt rétegeinek tárolója. A dolinai szeméthalmok nem belezavarnak az ökológiába, hanem éppen azok tekinthetők a körzet ökológiáját megalapozónak azzal, hogy új rétegeket hoznak létre a hibridizációval; például, ahogy a rókát odavonzzák, majd az állatot a szeminaristák addig kövezik, amíg csak pép marad belőle, „de inkább csak valami savanykás, kesernyés szag” (ÉL 35). A dolinai szemétdombok az összekeveredés és szertefoszlás elválaszthatatlanságának műveleteiben viszik színre a zoopoetikai szervezettség szinesztetikusságát, és szemben a természetes rejtettség és a mélyrétegekhez való hozzáférhetőség olyan állati szituálásával, amelyet Vidra esetében látunk, vagy a művi természetbe olvadással, mint az Izolda kerítése, a szeméthalmok túlzottan szem előtt vannak [kitakarva a látványt], viszont nem hozzáférhetők, nem megbonthatók, nem penetrálhatók [pl. a tekintet által] – nemhiába oda bújtatja Gabriel Ventuza a nővéreket. A szemét ilyesfajta metonimikus-szinesztetikus retorikai elhatárolhatatlansága és bonthatatlansága, a folytonos terjeszkedése miatt a természettől diszkurzív elhatárolhatatlansága olyasfajta transzcendenciát képez számára, amely kevésbé annak kérdését viszi színre, hogy egy közösség miként kezeli a környezeti problémát, mint inkább azt, hogy az egyáltalában miként kommunikálható,⁴³ ha nincsenek meg a megfelelő elválasztások a kommunikációs rendszerben, mert lehetetlen a bináris ellentétek alapján kódolni az ökológia tárgyát.⁴⁴ Dolinán ugyanis a szemét egyszerre körülvesz és terjed, egyszerre megmutat és elrejt, egyszerre kitakar és láthatóvá tesz.

Vidra tudása is azért hordoz magában veszélyt az ökológiai kommunikációra, mert nem ellentétben áll valamifajta kodifikált, hivatalos állásponttal, hanem a diskurzus üres helyeire, lyukaira, diszkontinuitásaira mutathat rá, ezért kell őt egyértelmű elkerítéssel egy rendszeren belüli binaritás (ember/állat) mentén elhelyezni: „olyasmiről is mesélt nekik, ami nem szerepelt a tankönyvekben, hogy például még nem is olyan túl régen a Medvegyica vize nem délről, hanem észak felől került meg a várost” (ÉL 68). Ez a természetesként beállított intervenció, akárcsak Andrej maguktól megsemmisült iratai egy olyan ökogovernmentalitás modelljét lépteti érvénybe, amelyről Vidrának tudása van [az állati tudás a metaforikáról a zoopoetikai szervezettséghez illeszkedve], de nem [empirikus, differencializáló] bizonyossága, hiszen a hatalom azért kommunikálhatja magát a természetet lemodellezőként, ennyiben pedig természetesként,⁴⁵ mert a folyó magától is képes holtágot képezni: „A folyón nemrég vonult le a zöldár, medre több helyütt is megváltozott, az az ága például, amelyik félkörben megkerüli a Midia rétet, majdnem teljesen szárazon maradt” (ÉL 32).

Míg a szemét idioszinkretikus ökológiát biztosít Dolinának, addig a folyó megfordulása új ökonómiát indít be, például Gabriel Ventuza apjának csempésztevékenységével. Maga Gabriel Ventuza viszont abbéli törekvésében, hogy apját kiváltsa a börtönből és megszöktesse a körzetből, tulajdonképpen nullára jön ki: amikor Bogának nem kellene a nővérek, akkor még így is majdnem a pénzénél van (ÉL 29), amit kap, azt meg ellopják tőle. Ez a kiegyenlítődség uralta fals ökonómia figyelhető

43 Niklas Luhmann, *Ecological Communication*, Polity Press, Cambridge [MA], 1989, 38.

44 Uo., 47.

45 Vö. Benjamin Bühler, *Ökologische Gouvernementalität. Zur Geschichte einer Regierungsform*, transcript, Bielefeld, 2018, 18.

meg a regény végén a narrátorral való szerepcseréjében (ÉL 119), illetve abban is, hogy az érsek nem jön, ő meg nem megy el (ÉL 118). Ez pedig nemcsak azt igazolja vissza, amit Gregor Lilla megállapít, hogy a pénz vagy csak a körzeten kívül jelenik meg, vagy mint valami beígért dolog létezik, például Dunka csontvázáért,⁴⁶ de ez az ökonomikus működés egyszersmind leképezi azt a gondolatot is, hogy a természet erők és ellenerők egymást kiegyenlítő munkájaként van jelen.⁴⁷

Az ökonomia rejtett alapjának a *Sinistrában* és az *Érsekben* a medvék lehetnek a metafigurái. Hozzájuk kötődik Andrej első találkozása Elvirával, aki az erdeigyümölcs-betakarítóba – amely egy holtág melletti elhagyott vízimalomban működik [SK 26] – beszolgáltatja a termést. Ahogy a szöveg itt egy erőteljes eufemizmussal él [Elvira „bemutatkozásul egy puttony szedret és egy tarisznya őzlábgombát hozott” [SK 10]], annak mintájára maguk a medvék is ki vannak takarva a regényben. Az a szóbeszéd járja, hogy a romos kápolnánál ólálkodnak [SK 28], metonimikusan Oleinek doki medveszagában fedezhetők fel, illetve bizonyos cselekvésekben, például abban, hogy Andrej majd jó nagyokat aludhat a gyümölcsösben [SK 21], vagy hogy Dolina lakói, és legfőképpen az előjárói mind hónapokig alszanak. A medvék hovatovább Géza Kökény, „az egykori hős medvész” [SK 37] alakján keresztül is megjelennek a körzetben, ám ahogy az *Érsekben* nem látjuk a Medvegycia folyót, csak annak nyomát, a járatait és a holtágait, úgy Géza Kökény mellszobra sem biztos, hogy őt ábrázolja [SK 23, 27, 68], miközben azt éppen a medvék miatt kapta. A szobor mint a medvék nyomainak nyoma és Géza Kökény viszonya így nem egyértelműen ikonikus, hanem ugyanolyan ambiguus, mint a medvék és a fikció kapcsolata, amelynyiben a medvészség nem egyszerű technikai tudás, hanem a természettel, a természetesnek tétélezettel való kapcsolatteremtés; olyan kétirányú létesítés, amelyben mind a vadász, mind a préda elnyeri a saját identitását.⁴⁸ Géza Kökény szobra és a medvék ugyanúgy íródnak be a regényvilágba: egy lehetőségként, amely mindig kétségbe is van vonva,⁴⁹ ennyiben a nyelvvel való visszaélés monumentumai,⁵⁰ a megkövült, mégis bizonytalan jelviszonyú szobor és a részekben, színekdochékban feltűnő, de közvetlenül és egészükben érzékelhetetlen medvék önfelszámoló katarézisok, amelyeket nem lehet a körzethez tartozó, annak belsejében létező entitásokként felfogni, de szintén képtelenség a körzet határaiként megnevezni. Más szóval olyan mestermetaforák, amelyeknek a nem jelenlétéhez képest kapják meg a nyelvi ökonomiában a többiek a helyiértéküket,⁵¹ ezzel ismét csak beírva a [jelenlévővé nem tehető] medvészség, a vadászat viszonyait. A medvék tehát nem

46 Gregor, *l. m.*, 78. További példák lehetnek erre, hogy Dolinán ebédjegyekben lehet felvenni a fejpénzt (ÉL 8), Verhovinán pedig Januszky felajánlja Duhovniknak, hogy a kápolnában lehetősége van vásárolni úgy, hogy nem fizet (VM 131).

47 Vö. Michel Serres, *A természeti szerződés*, ford. Seregi Tamás, Kijarat, Budapest, 2021, 11.

48 Tim Ingold, *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling, and Skill*, Routledge, London, 2000, 48.

49 A sinistrai medvék rokonságot mutatnak a *Tristram Shandy* fehér medvével, amelyeket Walter azért hoz fel, hogy bizonyítsa: képesek vagyunk az ő módszerével olyan dolgokról is szólni, melyeket soha nem is láttunk, vagyis nincs róluk empirikus tapasztalatunk. (Amikor a regény íródott, akkor még nem fedezték fel a jegesmedvéket.)

50 Jacques Derrida, *A fehér mitológia. Metafora a filozófiai szövegben*, ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán = *Az irodalom elméletei V.*, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997, 35–36.

51 *Uo.*, 69, 95.

múltbeliként tételezettek, mint Verhovina madarai, ám ugyanúgy előzetességként posztuláltak; nem magukat integrálhatatlannak mutató és a környezetet megvilágító hozzáférhetetlenségek, mint a dolinai szeméthalmok, hanem nyomhagyásukban saját jelenlétük felszámoltságát jelenlévővé tevők, ezzel egyszerre alapozva meg és lehetetlenítve el a körzet ökonómiáját és nyelvi gazdaságtanát.

A Medwaya hágói között ez az önfelszámoló fehér mitológia érvénytelenítődik, még akkor is, ha a madarak a medvékhez hasonlóan mutatják magukat. A Verhovinán megjelenő idegenek úgy úzték el a madarakat, mintha csak parancsot teljesítettek volna, ugyanakkor az előtt verték le a fészkeket, hogy bárki számon kérhette volna őket [VM 45]. A „mint akik elvégezték, amit rájuk bíztak” áll itt szemben azzal, hogy „üzentek a madaraknak”, ami merőben különbözik a Géza Kókény és a medvék közötti interakciótól. Az, hogy ezek után egyedül a varjak maradtak, egy olyan átmeneti állapotra utal vissza, mint amit akkor látunk a *Sinistrában*, amikor a Coca érkezésekor kinevezett szürke gúnárokkal szemben Severin Spiridon előtt lépdelnek a varjak [SK 39]. De hogy Verhovinán már alapjaiban megváltozott a madarak nyelvi jelenléte, arra a Daniel érkezéskor közte és Adam között lejátszódó párbeszéd mutat rá.

Amikor Daniel a madárosztagról érdeklődik, akkor a madár egy olyan kód-ként kezd el működni, amely az állat borcani többnyelvűségét, határátlépését vagy a medvék fehér mitológiáját referencia és alakzat között, vagyis a körzet zoopoétikai szerveződését az ember művi (és legalább annyira mitikus) egynyelvűségére⁵² korlátozza. Daniel a vonuló madarakkal akar foglalkozni, ami ugyanúgy szolgálhat kód-ként arra, hogy tovább akar menni – ezzel megismételve Anatol fentebb már említett antropomorfizmusát, amely annak fényében válik teljessé, hogy a madaraknak „balsejtelmük támadt” [VM 24], így hát elhagyták Verhovinát –, mint ahogy a „madaras részleg” visszautalhat Coca szürke gúnárjaira. Ez a kód már eleve ismételt, Balmos főnevelő utasítása, amelyet Daniel szó szerint visszamond. Amikor Adam erre úgy válaszol, hogy nincs madaras osztaguk, hiszen madarak sincsenek, akkor a „csak nem akarod jobban tudni, mint azok ott Monor Gledinben” egyszerre hivatkozik egy távoli hatalom autoritására [mint amelyik Cocát odahelyezte Sinistrába, vagy amelyik az Izolda révén tartotta fenn magát az ott készített fésűkkel és gombokkal ökonómiailag, illetve a veszélyes tudással rendelkező egyének elzárásával ökológiailag Dolinán] és érvényesíti a kódot a szószertiség tagadásaként, egyszersmind meg is kérdőjelezve az egyértelmű kauzalitást, a természet rendjét azzal, hogy attól még lehetne madaras osztag, hogy sincsenek madarak. Adam ekkor felbontja a „madarak” gyűjtőnevet egyedekre, ezzel ugyanakkor egy olyan katalógusszerű verifikációba is kényszerítve az állatot, mint amilyenben Vidra találta magát az orvosi ellenőrzéskor, vagy Elvira Coca katalógusában. Adam felsorolása ezért nemcsak érvelő magyarázat, hanem taxonomizálás is, amennyiben madár ugyan van Verhovinán [a varjak], de szajkók, pintyek, rozsdafarkúak nincsenek, és ez a fajta negatív lista tulajdonképpen utalhat arra is, ahogyan tipizálhatóvá válik valami olyan, ami már nincs ott a jelenben, és a hiánya a formalizáltságához képest nyeri el helyiértékét.⁵³

52 Uő, *The Monolingualism of the Other, or The Prosthesis of Origin*, Stanford UP, Stanford [CA], 1998, 18.

53 Vö. Dan Gorenstein, *Ants and Battlefields, Beetles and Landscapes. Rudiments for a Naturalistic Reading of Ernst Jünger's Interwar Essays through the Lens of His Later Entomological*

A madarak mint az ökológia sérülékenységének bizonyítékai bár megőrzik azon figurativitásukat, hogy képesek reflektálni arra, ahogy a körzetet az előző két regényben működtető borcani végtelen szemiózis megakasztódik, a bináris kód-ként használatuknak a természet kiüresedésével párhuzamosként feltüntetettsége azt eredményezi, hogy a természet elvesztése éppen az organikus nyelv ideáját konnotálja; az állatokat azzal avatja egy veszélyeztetett ökológia sérülékeny eleméivé, hogy instrumentalizálja őket.⁵⁴ A zoopoétika felszámolódásáról tanúskodik a *Sinistra* által prefigurált iteráció is: „Túl az úton a Két Cefre fogadó kéményén már két nap óta egy sirály tanyázik. Akkora, mint egy liba, és horgas a csőre, mint a sasnak. A gyerekek kővel dobálják, néha eltalálják, de akkor se mozdul.” [VM 173], illetve „Az első dolog, amit látok, a fogadó kéményén egy hatalmas sirály, mint egy hizott kacska, közben csőre kampós, mint a sasnak” [VM 189]. Azzal párhuzamosan, hogy itt a madár túlzottan egyben van [ellentétben például a Dolinán pépesre dobált [tyúk] nővérekkel vagy a rókával], és ezért tűnik szervetlennek – olyan értelemben is, hogy halottnak, vagy mint a tájba nem illeszkedőnek –, az őt konstituáló metonimikus viszonyok szétszakadnak, így mindössze egy rekonstrukciós törekvés mementójaként áll ott, a Géza Kőkény mellszobra által színre vitt relációk piramisszerűen ismételt és magasabb rendűként bemutatott, de egyszerű, mechanikus iterációként rögzített⁵⁵ nyelvi monumentumaként. A hatalmas sirály csupán egy mimelt ökológia emlékműve, a nyelv szuperorganizmusként, -organikusságként terpeszkedése, amelynek művisége önleleplezőbb, mint a tudógondozó kerítésén függő nyeszlett akác.

A transzcendencia nélkül ez a nyelv annyira immanenssé vált, hogy bármiféle kifelé mutató csak hasonlósági alapon valósulhat meg, ezért az idegenek Verhovinán lóarcúak, tojásfejűek, egérképűek. Az, hogy invazív fajokként vannak feltüntetve, egyszerű, mindenfajta állati figurativitást nélkülöző [vö. a vörös kakassal] fedőneveket annál inkább kiemeli: amikor a lóarcú bányát akar nyitni [VM 83], azt csak úgy mellékesen veti oda, nem a mélység és felszín metaforikájának vidrai tudásával megtárogatva; könnyen lehet őket allegorizálni a melegvízre rákapó borzokként [VM 84], amelyeket ugyanolyan problémamentesen lehet csapdába csalni, mint amennyire a Verhovinára beható idegeneket nyelviileg megragadni. Hovatovább, ahogy a borzokat nem lehet elkeríteni, úgy az idegenek megnevezését sem szükséges lekeríteni, mert nincs olyan, amivel kapcsolatba lépve beindítanak a zoopoetikai figurációt.

A szövegből kiolvasható, hogy Verhovina sorsáért részben az idegenek lennének felelősek, akárha az ő hibájuk lenne a nyelvi figuráció megakasztása, miközben az, hogy integrálhatatlanok a körzet nyelvi viszonyai közé, inkább következménye a bináris kód immanenciájának. Ezt jól mutatja, hogy a frissen odaérkezett Januszkyra úgy tekintenek, mint aki nem érti a természeti törvényeket: „Mert bármit bíztak rá, csak ámult, bámult értetlenül, nem bírta fölfogni, miért vagyunk itt. Mármint hogy a

Hermeneutics = Texts, Animals, Environments. Zoopoetics and Eco-poetics, szerk. Frederike Middelhoff et al, Rombach, Freiburg, 2019, 211.

54 Pramod K. Nayar, *Ecoprearity. Vulnerable Lives in Literature and Culture*, Routledge, London, 2019, 6.

55 Érthetjük ezt a mozgást akár Derrida Hegel-kritikája felől [Jacques Derrida, *Le puits et la pyramide = Uő, Marges de la philosophie*, Minuit, Paris, 1972, 125–126.], akár afelől, amit Timothy Morton „új és továbbfejlesztett” [new and improved] természetnek nevez: Timothy Morton, *Ecologocentrism. Unworking Animals*, SubStance 2008/3., 74.

víz miatt. Annak az egyszerű szónak az értelmét, például, hogy víz, ami az élet eleme, esik az égből, és fakad a föld mélyéről, még azt is csak akkor volt hajlandó megérteni, ha újra meg újra elmagyarázták neki.” [VM 114]. Szintén ő az, aki azt hazudja, hogy azért nem volt képes feljegyzéseket készíteni, mert a madarak elragadták. Erre Adam ugyanolyan egyszerűen válaszol neki, mint Danielnek: „Hazudsz [...]. Verhovinán nincsenek madarak” [VM 113]. A nyelv ilyen egyértelműségek [az evidens tagadhatóság, hogy „nincsenek madarak”, szemben a Sinistrán látott esernyő-denevér ambiguitással] mentén könnyebben és egyszerűbben is antropomorfizál: Verhovina – Sinistrával és Dolinával ellentétben – haldoklóként jelenik meg, ezzel párhuzamosan viszont mumifikált, konzerválódott is; végtelenné nyújtott a haldoklása. Bár emlékeztethetnek a körzet itteni viszonyai a Coca-féle performativitásra, amely kimerevíti a folyamat egy stádiumát, a verhovinai befagyás ellenemegy a *Sinistrában* látott, a természet körforgását leképező változásnak [SK 119], annak, hogy még Cocát is maga alá tudta gyúrni az olvadás. Ehelyett a *Verhovinában* a Czervenskyek vannak úgy beírva, hogy távollétükben is meghatározzák Verhovina topográfiáját, amennyiben az ő nevüket viselő őrház, rév, udvar révén tájékozódik a narráció. Ám a bevándorló Nika Karanika nevével szemben ennek a családnak a neve már semmifajta figurativitást nem mutat – legfeljebb csak fixált metonímiákat, hogy a Talpasok utcájában laktak, a Háromlábú asszony szobra mögött, és hogy emléküket őrzik a források fölötti ezüst drapériák [VM 65] és a „kilenc hőforrás kristályfüggönyei” [VM 62] –, nevük csupán a föld birtokosait kijelölő aktus utólag létesített transzcendenciájának jelen viszonyok közötti hiányára mutat rá Burszen kisasszony minden egyes újabb elbeszélésében.

A Verhovinán illetén mód organikussá fagyott nyelvben a befagyott malomkerék a természet ciklikusságának, a cirkularitás megakasztásának szimbólumaként tételeződik. Ennek bekövetkeztét az iterabilitás utolsó inskripciójaként a Czervenskyek elmenetele jelzi, amikor az a madarak távozásának ismétléseként ír be még egy utolsó antropomorfizációt („balsejtelmük támadt”), mielőtt a természet csendjének romantikus allegorézise érvénybe lépne:⁵⁶

bár elmenni őket senki sem látta, arra a dermesztő hajnalra mindenki emlékszik, amikor kiderült, hogy a Czervenskyek már nincsenek ott. Az első gyanús jel az a sistersgő csend volt, amely az elhagyott falak közül áradt, mígnem egyszerre éles roppanással és csak úgy magától kitört a ház valamennyi ablaka, a hirtelen támadt légvonatban, a tüllfüggönyök veszett lobogása közepette a falak közé betört a Medwaya hidege, a kredencekben a kristály és porcelán didergésbe kezdett, úgy, hogy a csilingelés Jablonska Poljana legutolsó házába is eljutott [VM 66].

Az „első hallásra átlátszó bárgyú kis mes[e]”, amit Burszen mond el Adamnak, a táj látszólagos transzparenciájával kerül összefüggésbe, ezért Darabos joggal jegyzi meg, hogy a lakóknak „[é]letük elvesztése sokkal kisebb teher, mint a táj elvesztése”.⁵⁷

56 Lásd ehhez: Smid Róbert, *Antropomorfizmus és ökomimézis. A természet csendje a tropológiaiában és az ökológiában*, Alföld 2019/5., 60–71.

57 Darabos Enikő, *Tájéolás*, Holmi 2012/9., 1154.

Paradox módon azonban a természet szóra bírása emiatt mutatkozik problémaként, mert annak egyértelmű olvashatósága és a helyekkel összhangban léte rögzítődött; például, hogy bár a forrás nem szólal meg, de az idegent elhallgattatja [VM 250]. Transzcendencia nélküli immanenciaként Verhovina ökológiájában – amely felfogható a belterjesség szerves metaforájaként is⁵⁸ – a kristálykehely bűg, a jégcsapok pedig csörömpöléssel hullanak le [VM 38–39], ezeket pedig egyértelmű jelekként olvassák, míg a Czervenskyek után maradt hóforrás kristályfüggönyei nem adnak hangot [VM 63]. Ugyanilyen egyértelműen tételezett a haldokló Verhovina autopoietikus, magára hagyott rendszerként, a megszámlálhatatlanul sok madár helyett a katalogizált semennyivel, a hóforrásba fagyott vadmalaccal⁵⁹ vagy a forrásokban őshonosnak bemutatott bogarakkal [VM 246] – ami viszont visszautal Coca bogárszerűségére, ezzel rögzítve a két rendszer különbségét. A néma természet nem szűkülésként, szűköségként csapódik le a verhovinaiak számára, legfeljebb időszakos hiányként, amelyet az időjárás hozott magával,⁶⁰ jelen esetben viszont itt is hagyta azt – de ez legalább belátható.

Ehhez képest a Czervensky-vízimalom olvadása profetikussá, az apokaliptikus végítéletre emlékeztető eseményként pozicionálódik, amely a természet körforgásának visszaállítódásakor mindenestől elolvad [VM 224.]. Mivel Andrej is egy malomban lakott [SK 24], ekképpen a *Sinistrának* mint intertextusnak a felszámolása van kilátásba helyezve, hovatovább a szövegbeli monumentumként, a múlt egyértelmű rekvizitumaként a Czervenskyek [VM 66] nyomának eltörlése is, akik így nem tudnak maguk mögött olyan állatokat hagyni, mint a Senkowitzok [ÉL 67] a nővéreket. A halmazállapotváltozást felfoghatjuk a hatalomról szóló diskurzus allegorizálásának, olvadásként, enyhülésként, vagy egy idealizált ökológia rehabilitációjának, a ciklikáltság visszaállításának [a vízimalomban mindig tél van]. Ez viszont egy olyan redukált természetet állítana elő, amelyben mindig minden ugyanúgy ismétlődik,⁶¹ míg Verhovinán a végnapok változatai ennél komplexebb képet mutatnak: Mox könyve a dinamikus, a múltra, a jövőre és a jelenre egyszerre reflektáló archívumával íródik meg az itteni természet könyveként, amely akárcsak egy protoökológiai mű, figyelembe veszi a jelenkori és a jövőbeni erőforrások végeességét és szűköségét, és a főzésen mint nyersanyagigényes tevékenységen keresztül beszél a természetből vett alapanyagok felhasználásáról, miközben archiválja is azokat.⁶² Mox könyve így egyszerre létesíti és függeszti fel magát a természet könyveként, ezzel pedig maga válik a körzet ökológiájává, amelyben megakasztódik a természeti jelek egyértelmű olvashatósága és referencializálhatósága. Nem olyan értelemben csoda, hogy megsérti időbeliségével a természet törvényeit, hanem hogy a verhovinai kalkulálható természettel szemben rehabilitálja a randomitást.⁶³ Számot tudni adni azokról a hiányzó madarokról, ame-

58 Lorraine Daston, *Against Nature*, MIT Press, Cambridge [MA], 2019, 8.

59 Lásd ehhez: Turi Márton, *Az elmúlás természetrajza*, Új Forrás 2012/5., 74.

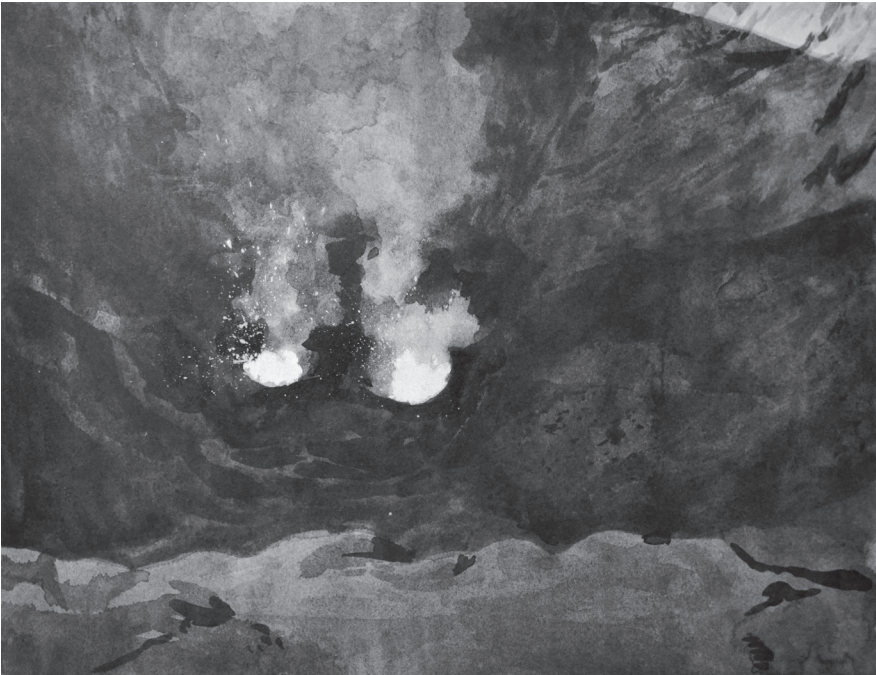
60 Andreas Weber, *Enlivenment. Toward a Poetics for the Anthropocene*, MIT, Cambridge [MA], 2019, 74.

61 Vö. Stephanie LeMenager, *Climate Change and the Struggle for Genre = Anthropocene Reading. Literary History in Geologic Times*, szerk. Tobias Menely – Jesse Oak Taylor, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania [PN], 2017, 276.

62 Vö. Bühler, *I. m.*, 23.

63 Vö. Daston, *I. m.*, 23.

lyek viszont a kiszámítható, megjósolható jövő médiumaiként szolgálnak,⁶⁴ de nem a szukcesszió linearitását írja be – Bodor regényeinek ellipsziseihez és iterációihoz hasonlóan –, és így hiába számol azzal Anantol Korkodus, amikor Roswitha elhagyja [VM 98], a jelenhez sem szolgáltat használati utasítást. Mox könyve ezzel felülírja a protoökológiai fantáziát a világ működésének kiszámíthatóságáról, amely azon alapul hogy az egymásutániságot a szakaszok szabályos sorozatának tekintve, megfelelő előrejelzéseket lehet tenni.⁶⁵ A szabályszerűségek alapján megállapított egzaktssággal szemben Verhovina változatai a természet plurális és széttartó rendjét írják be, egy olyan, Mox könyvére alapozott nem egységesítő ökológiát, amelyben a ciklikáltság visszaállításáért, a prognosztizáció képességéért meg kell dolgozni, az nem természetesen adott. Mox könyve az ökogovernmentalitás mímelte természetességének és transzparensként láttatott természeti jeleinek ellent tartva egyben arra az olvasói interpretációs technikára is reflektál, amelyik mindig a *Sinistra* felől olvassa a *Verhovinát* az *Érseken* keresztül [pl. az átvedlésekkel ÉL 75]: egy olyan szukcesszivitás alapján, amely az újírást mint ugyanúgy ismétlődő ciklikusságot feltételezi a motívikában [pl. a póráz vagy a gumicsizma esetén [VM 38]], a szemiózisban [pl. Cozia, Zilava, Leordina, Butin érsekek kicserélhetőségével kapcsolatban] vagy a retorikában [zoopoetikailag pl. a jégbe fagyott fél nyúl alakján keresztül [VM 221]].

64 Lena Kugler, *Tiere = Futurologien. Ordnungen des Zukunftswissens*, szerk. Benjamin Bühler – Stefan Willer, Fink, Paderborn, 2016, 111.

65 Benjamin Bühler, *Ökologie = Uo.*, 432–433.